

MODERNİTE, GÖZETİM VE DÜZEN RETORİĞİ

Ömer AYTAÇ*

ÖZ

Bu çalışmada, gözetimin salt güvenlik ve özgürlük sarmalında anlaşılması gereken bir realite olmadığı özel ve kamusal yaşamın en ince ayrıntılarına nüfuz edebilen, onu dönüştürebilen ve yeni bir düzen retorığı üretmek toplumsallığı yeniden üreten bir realite olduğu gerçeğine dikkat çekilmektedir. Gözetim pratikleri işlevleri ve taşıdıkları misyonlar itibarıyla bir yandan modernliği ikame edici, düzen/kontrol kurucu bir fonksiyon icra etmekte, öte yandan modern gündelik yaşam ve bireysel/grupsal hayata dönük kısıtlamaları ile bir örnek tasarımlar için temel kurucu bir rolü de yerine getirmektedir. Bu yazıda, ana hatlarıyla gözetimin düzenleyici ve yeniden inşa edici bir disipliner aygıt olarak taşıdığı öneme değinilmektedir. Modernliğin düzen retorığının, gözetim aygıtları üzerinden ikame edilmesine dair bazı tespitlerde bulunulmakta, gündelik yaşam alanlarının denetlenmesinde gözetimci tasarrufların rolü ve önemine işaret edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, Modernite, Panoptikon, Gündelik Hayat, Toplumsal Düzen.

THE RHETORIC OF MODERNITY, SURVEILLANCE AND ORDER

ABSTRACT

In this study, attention is drawn to the fact that surveillance is not a reality that should be understood solely in the spiral of security and freedom but is a reality that can penetrate the finest details of private and public life, transform it, and reproduce sociality by producing a new rhetoric of order. Surveillance practices, in terms of their functions and missions, on the one hand, perform a function that replaces modernity and establishes order/control, and on the other hand, they also fulfill a foundational role for uniform designs with their restrictions on modern daily life and individual/group life. In this article, the importance of surveillance as a regulatory and reconstructive disciplinary device is briefly touched upon. Some determinations are made regarding the substitution of the order rhetoric of modernity through surveillance devices, and the role and importance of surveillance practices in the supervision of daily living spaces are pointed out.

Keywords: Surveillance, Modernity, Panopticon, Daily Life, Social Order.

Atıf: AYTAÇ, Ö. (2023). "Modernite, Gözetim ve Düzen Retorığı", İMGELEM, 7 (13): 409-438.

Citation: AYTAÇ, Ö. (2023). "The Rhetoric of Modernity, Surveillance and Order", İMGELEM, 7 (13): 409-438.

Başvuru / Received: 11 Eylül 2023 / 11 September 2023

Kabul / Accepted: 16 Kasım 2023 / 16 November 2023

Derleme Makale / Review Article.

EXTENDED ABSTRACT

Surveillance and control mechanisms play a great role in the functioning of modern society. Modernity envisages a social design that is orderly, puts efficiency forward and rational savings are determinant. The construction of this society, of course, requires the faultless functioning of the system and the abolition of the mechanisms that produce defective functions. Modernity seeks to create a model free of gaps, glitches, unpredictable situations and faulty standards for the perfect functioning of the system. For this reason, it wants to find the factors that produce all kinds of malfunctions, to intervene in the system and to ensure the flawless functioning. For this, it is of great importance to keep the current operation within an effective surveillance

* Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fak. Sosyoloji Bölümü, Elazığ/Türkiye, E-posta: oaytac@firat.edu.tr, ORCID number: 0000-0002-5435-7107

network and to eliminate possible disruptions on time and in place. Surveillance practices, in this context, become a necessary practice to intervene in systemic gaps and accidental trends.

Perhaps this is why modern power attaches great importance to keeping the system in a reasonable operating mode by establishing an effective surveillance network. This surveillance network has worked through different experiences until recently, for example; bureaucracy, legal system, authoritarian political practices (law enforcement, police, etc.) have come to this day. Industrialization and the technological developments that followed, and especially the revolutionary advances in the field of informatics/telecommunications, greatly expanded the limits of the control function of the political power, increased the power and effect of surveillance and strengthened the control, administration and administration over social segments.

In this context, the practice of camera surveillance, which has come to the fore in parallel with technological progress, has emerged as an important driving force of the state control apparatus that provides the order and discipline of modern society. Thanks to these tools, the state has the chance to intervene in case of a possible crossing of the border and the possibility of getting out of control, and takes the measures to prevent the social order, safety and security feeling from being harmed by looking at the video/camera recordings in question. The slightest doubt about mobility in the public sphere necessitates the intervention of law enforcement. In this way, the government takes preventive measures regarding most crimes, deviations or suspicious situations, ensuring the establishment of social order or making it more solid.

The way to keep modern society under control, to create harmony, integrity and a cohesive national entity, is to create an effective and solid surveillance network. Ensuring social order depends on a perfectly functioning mechanism and an ethos of legal and bureaucratic order. Until recently, the state has exercised its control over society through a rationally functioning bureaucracy and legal network. Recently, in addition to this established and established control mechanism, a more subtle, sophisticated and even invisible surveillance network has been introduced by means of digital or electronic devices. Undoubtedly, the development of technology has led to revolutionary breakthroughs in surveillance procedures and methods. Especially thanks to the development of electronic data recording devices and digital recording technologies, data on surface, human and property movements are obtained, and all the traces and signs we leave on the internet are presented as a huge data pile. This data stack is open to all kinds of information about individual individuals, some of which are our

voluntary shares in the virtual environment and some of them include data collected about us without our knowledge.

In fact, the phenomenon of surveillance constitutes the most effective instrument of the hegemonic domination that those who use power or authority try to establish over others or those in the lower strata. The idea of surveillance began with the emergence of the state as an instrument of oppression by the class represented in power on others. Opening irrigation canals, providing personnel to carry out public works, collecting taxes, determining the number of soldiers to be sent to war, maintaining public order, counting and recording the population, which are the main duties of the state, always felt the need for an effective bureaucratic surveillance, registration and evaluation system.

It was now a question of the systematic control of social life. The class, group, and power that dominated the state fortified the control more firmly with the opportunities brought by industrialization. The strengthened bureaucratic structure, armed forces, cities, factories, schools, hospitals, commercial establishments, etc. each of them began to be controlled through an effective bureaucratic network.

In the early 2000s, video security cameras (usually CCTV) spread rapidly under the guise of fighting terrorism. As in the United States, it was used as a functional instrument to expand state power and control. What's more, it has spread beyond terrorism and has spread uncontrollably, with the idea that it will reduce other crimes such as theft and vandalism. However, the essential point is always overlooked: surveillance is not neutral, it is a reflection of power, power. Video surveillance is a device used in modern society to regulate and discipline us, to make us docile and obedient. For example, when video surveillance devices are used by private organizations, this expands the power and control methods of the capitalist system. Perhaps this is why surveillance apparatuses are most often stowed in relatively predictable places such as government buildings and financial institutions.

Therefore, surveillance practices, which are seen as essential by the security forces in order to protect social order, prevent crimes, detect and punish those who commit crimes, in fact, serve a function that serves the ways of maintaining the modern nation state. In order to protect the rule of law in the society, to prevent chaos and confusion, to ensure public order and security, the security forces have to take the necessary actions to prevent crime, to investigate crimes, to arrest criminals and to ensure justice. In this context, security forces, police patrol, security cameras, surveillance systems, road controls, etc. It ensures the safety and peace of the

public by using methods. In addition, surveillance apparatuses are responsible for duties such as maintaining order in social movements, supervising meetings and demonstrations, and ensuring traffic order. Therefore, camera surveillance generally fulfills a regulatory, crime-preventing and controlling function in public areas, streets, squares, parks, public places, public transportation vehicles and environments where people are concentrated.

Modernity, with its order-building, controlling and disciplinary features, also represents an authoritarian power. It keeps all parts of social life within its control system by means of effective means. Since it seeks the designs of the rule-maker, the organizer and the uniform society, it wants to exclude asymmetrical formations (behavior, lifestyles, even thoughts, values or ideologies). He tries to straighten his truth by taking it as a measure. In this way, it does not hesitate to implement effective bureaucratic, legal or punitive mechanisms. In a way, it can be said that the regulative logic of modernity, the desire for total control lies in the background of the uniform landscape that permeates modern daily life.

GİRİŞ

Modern toplumun işleyişinde gözetim ve denetim mekanizmaları büyük işlev görür. Modernite düzen kurucu, etkinliği/verimliliği öne alan ve rasyonel tasarrufların belirleyici olduğu bir toplum tasarımı öngörür. Bu toplumun inşası, hiç kuşkusuz, sistemin hatasız işlemesi, bozuk işlev üreten mekanizmaların lağvını gerektirir. Modernite, sistemin kusursuz işlemesi için boşluklar, aksaklıklar, öngörülemez durumlar ve hatalı standartlardan arınık bir model oluşturmak peşindedir. Bu yüzden, her türden aksaklık üretici etkenleri bulup çıkartmak, sisteme müdahale etmek ve kusursuz işleyişi kaim kılmak ister. Bunun için cari işleyişi etkin bir gözetleme ağı içinde tutmak, olası aksaklıkları yerinde ve zamanında bertaraf etmek büyük önem taşır. Gözetim pratikleri, bu bağlamda, sistemsel boşlukları ve arızı gidişata müdahale için gerekli bir uygulama halini alır.

Belki bu yüzden ki, modern iktidar, etkin bir gözetim networku kurarak sistemi makul bir işleyiş modunda tutmaya büyük önem atfeder. Bu gözetim networku, yakın zamanlara kadar farklı deneyimler üzerinden işledi, örneğin; bürokrasi, hukuki sistem, yetkeci siyasal pratikler üzerinden (kolluk kuvvetleri, polis vs.) bugünlere kadar geldi. Sanayileşme ve ardından gelen teknolojik gelişmeler ve özellikle bilişim/telekomünikasyon alanındaki devrimci ilerlemeler, siyasal erkin denetim işlevinin sınırlarını bir hayli genişletti, gözetimin gücünü ve etkisini artırarak toplumsal kesimler üzerindeki kontrol, sevk ve idareyi muhkem hale getirdi.

Bu bağlamda, teknolojik ilerlemeye koşut olarak öne çıkan kameralı gözetim pratiği, modern toplumun düzene sokulması ve disipline edilmesini sağlayan devlet kontrol aygıtının önemli bir itici gücü olarak belirdi. Devlet bu araçlar sayesinde, olası bir sınır aşımı ya da kontrolden çıkma ihtimaline karşı müdahale şansı yakalamakta, toplumsal düzen, emniyet ve güvenlik hissiyatının zarar görmemesi yönünde alacağı tedbirleri, söz konusu video/kamera kayıtlarına bakarak almaktadır. Kamusal alandaki hareketliliğe dair en ufak bir şüphe, kolluk kuvvetlerinin müdahalesini gerekli kılmakta. Böylelikle çoğu suç, sapma ya da şüpheli durumlara ilişkin olarak iktidar önleyici tedbirler olarak sosyal düzenin tesisi ya da daha muhkem hale gelmesini sağlamaktadır (URL-1).

Nitekim, modern toplumun denetim altında tutulması, suç, asayiş, üretimin sürekliliği, kaos ve kargaşa durumlarının engellenmesi, eğitim, sağlık ve gündelik yaşam içerisindeki sorunların önlenmesi vs. gözetimin, dolayısıyla sosyal kontrolün kusursuz işlemesine bağlıdır. Modern toplum, önceki toplumsal formasyonlardan farklı olarak daha dinamik ve akışkan bir yapı arz etmekte. Bu toplumda, hız, mobilite, değişim ve esnekliğe dayalı gündelik yaşamın sürekliliği, iktidarın ve sivil organizasyonların etkili denetim performanslarına ihtiyaç hissettirir. Bu çerçevede, toplum, birey, mekân, zaman vs. içerisinde süregelen iktidar ve hegemonik ilişkilerin varlığı, sevk ve idaresi ve bilfiil kontrolü, gözetimin etkin işlemesini gerektirir. Bu nedenledir ki, modernite, düzen kurucu ve güvenlik ethosunu hâkim kılmaya dönük niyetleri hayata geçirme adına sosyal/siyasal/iktisadi dünyada olup biten ya da cereyan eden süreçleri denetim ağı içinde tutmak ve düzenleyici gücünü realize etmek ister. Bu bağlamda gözetim olgusu, modernliğin belki de en fazla bel bağladığı ve araçsallaştırdığı bir mesele haline gelmiştir. Klasik bürokratik ve hukuki gözetimin yanı sıra bilişim teknolojileri yardımıyla ve elektronik gözetim araçları eliyle birey, toplum, gündelik hayat, çalışma ilişkileri, güvenlik, asayiş vb. alanlar etkili denetim ağı içine dâhil edilmiştir. Gözetim olgusu, modernliğin tek biçimli ve otoriter düzenleme stratejilerine temel oluşturduğu gibi gündelik hayat ve özgürlüğün denetimini sağlama adına da önemli bir işlev üstlenmiştir.

Bu çalışmada, modern gözetimin ne'liğine odaklanılmakta ve modern sosyal yaşamın kontrol, sevk ve idaresindeki rolüne değinilmektedir. Modernitenin açık/örtülü stratejilerine dayalı toplumsal düzen retoriğinin ikamesinde gözetim pratiklerinin rolü ve işlevi bu çalışmada ana hatlarıyla irdelenmektedir. Modernite; özgürlük, güvenlik, toplumsal ilişkiler, yaşam tarzları, tüketim vb. temalar üzerinden bir toplumsal düzen pratiği geliştirmek istediğinden, toplumsal düzeni sağlamada yer yer otoriter müdahalelere ihtiyaç duyar. Güvenliği önceleme, kargaşa ve düzensizlik havasını bertaraf etme adına, etkili gözetim pratiklerine dayalı kontrol

mekanizmalarını kullanır. Bu çalışma, modernitenin düzen sağlama misyonunun dayanaklarını; modern toplumun işleyişi ve sürekliliğindeki rolünü açmaya yönelirken, aynı zamanda birey, toplum, mekân, siyaset, ekonomi vs. gibi farklı gündelik hayat çevrimi içerisindeki düzenleyici rolünü de açığa çıkarmaya çalışır.

Gözetim Kavramı ve Mahiyeti

Gözetim en basit ve genel anlamıyla, kişi ya da grubun hareketlerini yakından takip etme, izleme, değerlendirme olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu yalın anlamı dışında bugün gözetim ile kastedilen şey, gözetimin sistematik ve maksatlı şekilde izlenerek, haklarında veri toplanması ve bu verilerin işlenerek yeni ve işlevsel bir bilgi/enformasyon elde edilmesi süreci olarak görülmektedir (Lyon 2006: 13). İktidar ve politik güç perspektifinden bakıldığında ise, gözetim sadece enformasyon elde etmeye matuf bir eylem değil aynı zamanda disipline etme ve denetim altına alma maksadına içkin bir eylem türü olduğunu da ifade etmek gerekir. Toplumsal düzenin sağlanması ve idamesi için ihlas edilen normlar ve bu normlara uyulması adına bir takım mekanizmalar oluşturulmuştur. Bu mekanizmalardan biri ve belki de en önemlilerinden birisi gözetimdir.

Gözetimde hemen her hâlükârda iki taraf bulunur. Örneğin, devlet-ahali, polis-vatandaş, ebeveyn-çocuk, öğrenci-öğretmen vs. gibi sosyal alanın her yanına yayılmış ilişkilerde gözetim pratiği işlerken mutlaka iki taraf vardır. Hem kontrol edip denetim kurma, hem de koruma içeren gözetim taraflar arasında bir güç farklılığı olduğunda ortaya çıkar. Söz konusu gözetimde taraflar değişkendir, bir gözetleyen aynı zamanda bir gözetlenendir de. Gözetimde güçlü olan taraf zayıf tarafı etkisine alıp onu kontrol ederken, zayıf taraf da güçlü tarafı gözetler, böylelikle onun olumsuz etkilerinden korunmaya çalışır. Gözetim pratikleri en nihayetinde belirli kurum, grup ya da kişilerin çıkarlarına hizmet etmekte, güçlü olmak aynı zamanda gözetim araçlarına/iktidarına sahip olmak, diğer taraf karşısında her zaman bir adım önde olmak anlamına gelir (Bozalp 2016: 189-190).

Gözetim sadece zorlayıcı ya da kontrolcü değil aynı zamanda bir etki, ikna ve ayartma stratejisidir. Bu bağlamda her birimiz gözetim ameliyesinin bir tarafında yer almaktayız ya gözetlenen, denetim altında tutulan ya da gözetim kulesindeki bir gardiyan konumundayız. Gözetleme sadece iktidarın tekelinde değildir, büyük küçük tüm iktidar mercileri; endüstriyel örgütler, bürokratik kurumlar, eğlence ve rekreasyon birimleri, hatta sıradan yurttaşlar, söz konusu gözetimin birer neferi olabilmektedir. Bulunulan her ortamda, bir “üçüncü göz” tarama yapıyor olabilir; “big brother” her daim bizi izlemekle meşgul olabilir. Dahası sanal mecralar

Modernite, Gözetim ve Düzen Retoriği

sayesinde ortalama yurttaşlar, birbirlerinin her yaptığı şeyi takip etmekte/izlemekte, onlar hakkında bilgi toplayarak, bir diğèrinin takipçisi, dedektifi, röntgencisi durumuna düşebilmektedir.

Bu bağlamda, insan insana ilişkiler, yakın ya da uzak insanlarla olan görüşmelerimiz vs. aslında bir tehdit ve müdahale sarmalı altında deneyimlenmektedir. Zira iki insanın bir aradalığı hiçbir zaman spontane ve nötr bir bağlantılılık içermez, aksine politiktir, iktidar ilişkilerine matuftur, tahakküm ve bağımlılaştırıcı niyetlerin bir mücadele alanıdır. Hükmetme ve itaat ilişkisi, aynı zamanda, insan insana ilişkilerdeki veri, gözlem, bilgi vs. gibi istihbari donelere ihtiyaç hissettirir. Bu donelere sahip olmak, insana güç ve tahakküm için öncelik verir. Gözetim doğal olarak bilgi elde etmek ve dolayısıyla kontrol, sevk ve idare etmeye dönük itkiler taşır.

Dolayısıyla, gözetim kavramı, bilgiye ulaşmanın, disiplin ve denetim altına alınmanın, düzen retoriği inşa etmenin yollarından birini oluşturur. Gözetim yoluyla, toplumsal yaşamın bilgisini edinme ve bu yaşam üzerinde otorite kurma bir başka deyişle denetim kurma olanaklı hale gelir. Gözetim yoluyla elde edilen bilgi/enformasyon, toplumu disiplin ve denetim altında tutmaya hizmet ettiğinden iktidar mercileri açısından hayati bir öneme haizdir (Demircan 2019: 2033). Bu disiplin/denetim uygulamaları, günümüzde MOBESE kameraları, sosyal medya, e-devlet uygulamaları, kredi kartları, big data vs. ile neredeyse hayatımızın her alanını kuşatmış durumdadır. Dahası sıradan yurttaşlar, ortalama bireyler, internet ve sosyal medya yoluyla her türden kişisel/özel yanlarını kendiliğinden ve sistematik olarak teşhir etmek gibi gönüllü ve istekli eylemler içine de girmektedirler.

Modernite, Gözetim ve Düzen Retoriği

Gerçekte her toplum belli bir düzen ve ahenk içerisinde varlığını sürdürür ve bu düzen toplumsal formasyonun yeniden üretimi için elzemdir. Bireyler içine doğdukları toplumun verili standartlarını esas alarak, değer, norm ve teamüllerini öğrenerek ve yaşam pratiklerini bu esaslar üzerine bina ederek bir toplumsal düzen inşa ederler. Toplum bu kurulu esaslar üzerinden bireyelerine nerde, nasıl ve ne şekilde davranacağıının alt yapısını kurar. Bunu sosyalizasyon süreci boyunca üyelerine öğretir. Birey hem toplumcu karakteri/kimliği bu yolla edinir hem de yaşadığı toplumun devamlılığına katkı sunar. Toplumsal düzeni sağlamak doğal, tabii süreçler dâhilinde olduğu gibi, toplumun ya da devletin icat ettiği yöntemler ve usuller ile de olur. Normlardan sapma, düzen bozma, kuraldışı davranmak suretiyle tehdit altına giren toplumsal yapılar, kendi içerisinde yaptırım ve cezalandırma yöntemleri icat ederek söz konusu risk ve tehditlere karşı kendi bütüncü varlıklarını korumaya yönelirler. Nüfusun artması,

karmaşık örgüt yapılarının ortaya çıkması ve insan ilişkilerindeki yoğunluk ve çatışma alanlarının artması, düzen mekanizmasına olan ihtiyacı artırır. Bu ihtiyaç, her toplumda kendine has örgütsel yapılar ortaya çıkarmıştır. Örneğin okul, işyeri, askeriye, adli ve polis teşkilatları, fabrika, hastane, hapisane, tımarhane vb. kurumlar disiplin ve düzen sağlamak üzere ortaya çıkan örgütlü yapılar olarak belirmiştir. Aslında ilkelden modern döneme kadar bütün topluluklar bir toplumsal düzen kurma çabasında olmuşlardır. Toplumsal düzeni sağlamak için de bireyi ve onun yıkıcı potansiyelini denetim altına alacak uygulamalara gidilmiştir. Bireylerin topluma ve toplumsal düzene entegre edilmelerinde hastane, hapisane, okul ve fabrika gibi kurumlarda ehlileştirilmeleri, aşırı ve uç tutum ve davranışlarının ıslah edilerek toplum için bir tehdit unsuru olmaktan uzaklaştırılması yönündeki uygulamalar tarih boyunca her toplumda varlığını devam ettirmiştir. Bireyleri kurumlar eliyle dizginleme, ıslah etme, toplumla uyumlu ve bütünleşik hale getirme uygulamaları kimi zaman kapatılma, müşahede altında tutma, hapsedme, ıslah etme şeklindeki yöntemlerle sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu noktada pek çok sosyolog (örneğin, Weber, Foucault, Bauman, Lyon vs.) gözetimin düzen sağlayıcı ve güvenliği garantiye alıcı yönünün toplumsal süreklilik için önemine değinirler. Weber (2017), bürokrasi kuramı ile modern toplumun işleyişinde bürokratik ağların, iş yapma usullerinin, yasal/ussal kural ve ilkeler üzerinden sistemin gözetim altında tutulmasının öneminden bahseder ve söz konusu bürokratik ağlar (mevzuat, hukuki kurallar, yazılı kayıt tutma, belgeleme, cezalandırma usulleri vs.) üzerinden modern toplumun etkili bir denetim sarmalı içine alındığından söz eder. Weber, bu denetim ethosunun en önemli harcı olarak rasyonaliteyi görür ve rasyonel tasarrufların sistemin kusursuz işleyişinin en temel belirleyicisi olduğunu ifade eder. Bir başka ifade ile duygusal, keyfi, rastgele iş yapma usulleri yerine “kestirilebilirlik”, “öngörülebilirlik”, “hesaplanabilirlik” gibi rasyonel umdeler üzerinden işleyen bir denetim ağının modern toplumun varlığını sürdürmesinin en etkili yolu olduğunu vurgular.

Yine konuya belki de en sistematik şekilde yaklaşan Foucault'nun gözetim kuramında bireylerin disipline edici kurumlar (okul, hastane, tımarhane) eliyle topluma ve toplumsal düzene nasıl ve ne şekilde entegre edildiğine ilişkin yaklaşımlara yer verilmektedir. Foucault, bunu panoptikon metaforu üzerinden bütün bir sistemin, kurumların düzen ve denetim sarmalı içine alındığına vurguda bulunur. Foucault, Bentham'ın geliştirdiği bir hapisane modeli olan Panopticon'un sadece hapisane türü total yapılarda denetim sağlamanın biricik yolu olmakla kalmadığı, modern kurumların pek çoğuna nüfuz ettiğini, bu kurumların işleyişini esir aldığı dolayısıyla toplumsal yaşamın hemen her noktasının panoptik gözetim usulleri üzerinden işler

hale geldiğini ifade eder. Ona göre, panoptik gözetim, resmî kurumlardaki işleyişin neredeyse tamamına sirayet etmiştir ve özel yaşam alanları dâhil gündelik yaşamın ruhu ve cismi, gözetimci itkiler üzerinden ikame olmakta, gözetim sayesinde veri toplanmakta, kaydedilmekte, aykırı ve sıradışı tutum/davranışların bertarafı adına etkili bir müdahaleye konu olmaktadır. Sistem, panoptik gözün her yere nüfuz ettiği, her noktada gözetleyici birimlerin, aktörlerin, bürokratik, hukuki usullerin görevlerini kusursuzca yaptığı bir toplum tasavvuru üretmektedir. Resmi ya da sivil iktidarı elinde bulunduranlar, bireyi işyeri, ofis, atölye, fabrika vb. ortamlarda olduğu kadar özel ya da gündelik hayatın hemen her alanında (ev, ticaret, eğlence, boş zaman vs.) etkili araçlar yoluyla izlemekte, yönlendirmekte ve arzu edilen toplumsal düzen için gözetim, disipline edici bir enstrüman olarak kullanılmaktadır.

Goffman (1961)'ın “total kurumlar”ı da pek çok açıdan gözetimin örgüt eliyle nasıl gerçekleştirildiğine iyi bir örnek olarak verilebilir. Total kurum olarak tanımlanan örgütsel yapılar (hastane, klinik, hapisane vs.) içinde çalışanlar ve mahkûm izleme pratikleri bir iç gözetim örneği olarak görülebilir. Bireyler, bir yönüyle örgüte aittirler, diğer yandan örgütün birer “eşyaları”dırlar. Doğrudan kontrole tabiidirler. Goffman'ın “total kurumlar” ile kastettiği şey, “normal” “sağlıklı” insan üretmek için söz konusu kurumlarda bireylerin nasıl ehlileştirildiğini ya da toplumsal düzenin sağlanması için “arızalı”, “hasta”, “sakat”, “anormal” bireylerin nasıl ayıklanarak toplum dışına çıkarıldığını çarpıcı örneklerle ortaya koyar.

Düzeni sağlamakla görevli bu araçlar, “toplumun arzulanan normlarından sapmış olanları toplumdan ayırma –veya “tecrit etme” (sequestering)- yönteminin giderek daha fazla kullanılmasını getirdi. İngiltere ve diğer ülkelerde de düşkúnlerevi, hastane ve hapisane gibi yerler itaatsiz ve sapkın olanların “uzaklaştırıldığı” ya da makul yurttaşlara “dönüştürülebildiği” yerler olarak hizmet etti. Bu şekilde hapisaneler gibi kurumlar sadece ceza yerleri değil aynı zamanda ülkülerin/ideallerin desteklediği ve gerçekleştirildiği yerler olabildi. Potansiyel kaosa karşı düzen fikri, hapisanelerde bile varlığını sürdürebildi ve hatta uygulanabildi (Lyon 1997: 51).

Giddens da modernite ile özdeşleşen temel kurumsal unsurlardan birinin “gözetim” olduğunu ve gözetlemede, modern devlete özgü denetim ve düzen kurma arzusunun başat rol oynadığının altını çizer. Giddens, insan davranışının düzenlenmesi ve koordinasyonuna dayandırdığı “idari iktidar” kavramıyla, Foucault'nun insan faaliyetlerinin zaman ve mekân üzerindeki denetimini kastetmekte, gözetlemenin tam olarak uygulanması halinde idari iktidarın da tesis edilebileceğini ifade etmektedir (2008: 69). Giddens'a göre, denetim,

Foucault'nun söylemlerinde dile geldiği üzere doğrudan olabileceği gibi dolaylı da olabilir ve bu da temelde enformasyon kontrolü şeklinde tezahür eder (2016: 62).

Günümüzde, yer, mekân, alan ya da bilgi/enformasyon kontrolü oldukça farklı ve çeşitli boyutlara evrilmiştir. Artık, bürokratik/hukuki gözetimin ötesinde, elektronik aygıtlar ve veri işleme sistemleri devreye sokulmuştur. MOBESE'ler, kişisel kameralar, sensörler, GPS, mobil telefonlar, bilgisayarlar, algoritmalar vs. ile birlikte gözetim, elektronik ve dijital bir boyut kazanmış ve hemen her yerde karşılaşılabilecek bir yaygınlığa kavuşmuştur. Ayrıca, kredi kartı şirketleri ve bankalar, müşteri işlemlerini izlemekte; veri madenciliği yoluyla potansiyel müşterilere kolayca ulaşabilmektedirler. Ya da sağlık ve güvenlik düzenlemelerini uygulamakla görevli devlet kurumlarının kontrol faaliyetleri de bu türdendir. Böyle bir organizasyon, örgütün üyesi olmasa bile, kurallarına tabi olan kişilerin uyum içinde olduğunu görmekten sorumludur. Denetim, derecelendirme, lisans ve sertifika veren sivil toplum kuruluşları da aynı düzen ve uyumluluk işlevlerini esas alırlar (G. Marx 2005).

Düzen kurucu, denetim ve disipline edici özelliği ile modernite, aynı zamanda, otoriteriyen bir gücü de temsil eder. Etkili araçlar eliyle, sosyal yaşamın tüm bölmelerini kontrol sistematiği içinde tutar. Kural koyucu, düzen sağlayıcı, bir örnek toplum tasarımları peşinde koştuğundan, asimetric oluşumları (davranış, yaşam biçimleri hatta düşünce, değer ya da ideolojileri) dışarıda tutmak ister. Kendi hakikatini ölçü alarak düzleştirme çabası içine girer. Bu yolda, etkili bürokratik, hukuki ya da cezalandırıcı mekanizmaları hayata geçirmekten kaçınmaz. Bir bakıma modern gündelik hayata sinmiş birörnek peyzajın arka planında da, modernliğin söz konusu düzenleyici mantığı, total denetleme arzusu vardır denebilir.

Düzen Sağlama Enstrümanı Olarak Gözetim

Modern toplumu denetim altında tutmak, uyum, bütünlük ve kaynaşmış bir ulusal varlık oluşturmanın yolu, etkin ve muhkem bir gözetim dolayısıyla denetim ağı oluşturmaktan geçer. Toplumsal düzenin sağlanması, kusursuz işleyen bir mekanizmaya, hukuki ve bürokratik bir düzen ethosuna bağlıdır. Devlet, yakın zamanlara kadar toplum üzerindeki kontrolünü rasyonel işleyen bir bürokrasi ve hukuki ağ sayesinde gerçekleştirmiştir. Son zamanlarda bu yerleşik ve kurulu kontrol mekanizmasına ek olarak dijital ya da elektronik aygıtlar marifetiyle gerçekleştirilen daha incelikli, sofistike ve hatta görünmez bir gözetim ağı devreye sokulmuştur. Hiç kuşkusuz, teknolojinin gelişmesi, gözetim usul ve yöntemlerinde devrimci atılımlara neden oldu. Özellikle elektronik veri kaydetme cihazlarının geliştirilmesi ve dijital kayıt yapan teknolojiler sayesinde hem yüzey, insan ve eşya hareketliliğine dair veri elde

edilmekte hem de internet ortamında bıraktığımız tüm iz ve işaretler devasa bir veri yığını olarak karşımıza çıkarılmaktadır. Bu veri yığını, tek tek bireylere dair her türden enformasyona açıklık göstermekte, bunların bir kısmı sanal ortamdaki gönüllü paylaşımlarımız bir kısmı da haberimiz olmadan bizim hakkımızda toplanan verileri ihtiva etmektedir. Söz konusu veri ve görüntü stokları, belli kişi, grup ya da resmi otoriteler tarafından istenmeyen ya da hiç tahmin edilemeyen şekillerde bir değerlendirme ya da yargılama nesnesi olarak karşımıza çıkabilmektedir.

Aslında gözetim olgusu, iktidar ya da otoriteyi kullanan kesimlerin diğerleri ya da alt kesimdekiler üzerinde kurmaya çalıştığı hegemonik tahakkümün en etkili bir enstrümanını oluşturmaktadır. Gözetim düşüncesi, iktidarda temsil edilen sınıfın diğerleri üzerindeki baskı aygıtı olarak devletin ortaya çıkması ile başladı (G.Marx 2005). Sulama kanalları açılması, kamu işlerini yürütecek personelin sağlanması, vergi toplamak, savaşa gönderilecek asker sayısının belirlenmesi, asayişin sağlanması, nüfusun sayılması ve kaydedilmesi gibi devletin asli görevleri olan işlerin yapılması hep etkin işleyen bir bürokratik gözetim, kayıt ve değerlendirme sistemine ihtiyaç hissettirmiştir.

Gözetimin bu öncül ve basit tasarımlanmış halinden gözetim toplumuna geçiş, hiç kuşkusuz bir dizi yapısal değişikliklerle atbaşı gitmiştir. Sanayileşme, kırsal kesimden göçler, kentleşme, ulus devletlerin ortaya çıkması, sekülerleşme, rasyonalizasyon, modern hukuk sisteminin ortaya çıkışı, kapitalizm ve en önemlisi teknolojik gelişmelerin devrimci bir boyut kazanması ve son on yıllarda kendisini gösteren elektronik ya da bilgisayar teknolojisindeki akıl almaz yenilikler, toplumsal düzen ve otorite kurma yöntemlerinde farklaşmalara neden oldu. Gözetim usul ve aparatları, elektronik boyut kazanarak, daha sistematik, incelikli ve hissettirilmeden gerçekleşen bir aşamaya doğru evrilmeye başladı.

Artık söz konusu olan toplumsal hayatın sistematik olarak denetlenmesiydi. Devlete hâkim olan sınıf, zümre, iktidar vs. endüstrileşmenin getirdiği imkânlarla denetimi daha muhkem hale getirdi. Bürokratik yapı, ulus devletin ikamesi ve korunması amacıyla techizlenmiş silahlı kuvvetler, kentler, fabrikalar, okullar, hastaneler, ticari kuruluşlar vs. her biri etkili bir bürokratik ağ üzerinden denetlenmeye başlandı.

2000’li yılların başında video güvenlik kameraları (genellikle CCTV) terörle mücadele kisvesi altında hızla yayılım gösterdi. ABD’de olduğu gibi, devlet gücünü ve kontrolünü genişletmek için işlevsel bir enstrüman olarak kullanıldı. Dahası, terörizmin ötesine uzanarak, hırsızlık ve vandalizm türü diğer suçları azaltacağı düşüncesiyle baş tacı edildi ve kontrolsüz

bir yayılım gösterdi. Ne var ki, esas olan nokta hep göz ardı edilmekte: gözetim tarafsız/nötr değildir, gücün, iktidarın bir yansımasıdır. Kameralı gözetim, modern toplumda düzen altına alınmamız ve disipline edilmemiz, uysal ve itaatkâr kılınmamız için başvurulan bir aygıttır (URL-2).

Aslında gözetim ameliyesi, zaman ve mekândan bağımsız şekilde hemen her yerde her zaman, belirli belirsiz, bilindik bilinmedik yöntemlerle gerçekleşir. Günümüzde gelişen bilgi teknolojileri bu sürecin kayıt altına alınmasına önemli katkıda bulunur. İnternette sörf yapılan sitelerin izlenmesi, e-postaların okunması, kredi kartları üzerinden e-ticaretin denetim altına alınması ve bu yolla tüketici profillerinin veri bankalarında depolanması vs. hep gözetim teknolojilerinin gelişimine paralel şekilde varlık kazanmakta. Şehirlerin cadde ve meydanlarının kameralarla donatılması, cep telefonlarının dinlenmesi vs. tümüyle enformatik teknolojiler eliyle hayata geçirilmektedir (Toker 2022).

Dolayısıyla, toplumsal düzeni korumak, suçları önlemek, suç işleyenleri tespit etmek ve cezalandırmak için güvenlik güçleri tarafından elzem olarak görülen gözetim uygulamaları, aslında, modern ulus devletinin kendisini idame ettirme yollarına hizmet edici bir fonksiyon icra eder. Toplumda hukukun üstünlüğünü korumayı, kaos ve kargaşaya mahal vermemek, kamu düzeni ve güvenliğini sağlamak, suç işlenmesini önlemek, suçları soruşturmak, suçluları derdest etmek ve adaletin temini için gerekli işlemleri yapmak durumundadırlar. Bu kapsamda, güvenlik güçleri, polis devriyesi, güvenlik kameraları, gözetleme sistemleri, yol kontrolleri vb. yöntemleri kullanarak halkın güvenliğini ve huzurunu sağlar. Ayrıca, sosyal hareketlerde düzeni korumak, toplantı ve gösterileri denetlemek, trafik düzenini sağlamak gibi görevler için de gözetim aparatlarına iş düşer. Dolayısıyla, kamera gözetimi, genellikle, kamu alanlarında, sokaklarda, meydanlarda, parklarda, halka açık mekânlarda, toplu taşıma araçlarında ve insanların yoğun şekilde bulunduğu ortamlarda, düzen sağlayıcı, suç önleyici, kontrol kurucu bir işlevi yerine getirirler.

Modernite, Gözetim ve Kentsel Alanın Düzenlenmesi

Modernitenin kentsel alan ve mekân kurgusu, hiç kuşkusuz gözetim ve denetim arzusu üzerinden işler. Kentsel alan ve mekânın kontrolü, modernitenin kent tasavvuruna ilişkin merkezi yönünü açığa vurur. Modernite, kent içinde cereyan eden insan, eşya, sermaye vs. ye ilişkin olarak düzenleyici bir mimari, etkili bir hegemoni oluşturmak ister. Gözetleme fiili, söz konusu stratejileri hayata geçirmek açısından elzem bir yol, usul olarak belirir.

Bu bağlamda gözetim teknolojileri (klasik-modern) kentlerde kendine geniş ve yoğun bir alan bulur. Kameralar, sensörler ve değişik izleme teknolojileri kentsel alanı çepeçevre kuşatarak, yeni bir kent retoriği üretir. Bu çerçevede modern kentler, her türden kaos, suç, trafik karmaşası, kamu güvenliği, çevre kirliliği vb. sorunların kontrol altına alındığı düzenli kent profili sergilerler. Böylelikle, kentsel uzamın kontrolü ve disipline edilmesi mümkün olabildiği gibi modernitenin düzen sağlayıcı misyonu da kent üzerinden realize olmuş olur.

Gözetimci maksat ve stratejiler kentsel mimari ve tasarımlara nüfuz ettiğinden, doğal olarak güvenlikçi ve denetim odaklı bir kent yapısı ortaya çıkar. Çünkü kentteki ilişkiler, sosyal bağlantılar, yaşam tarzları, etkileşim kalıpları, sosyal düzen ve güvenlik ihtiyacı, bireysel suç ve şiddet korkusu vs. doğal olarak kentsel mimariyi biçimlemekte, gözetimi merkeze alıcı bir mimari düzenleme aksı öne çıkmaktadır.

Tarihsel olarak bakıldığında iktidarların kentleri denetim altına almaya büyük çaba sarf ettikleri, alt kesimden gelebilecek tehditlerle (isyan, başkaldırı, toplumsal eylem vs.) başa çıkma maksadıyla kent mimarisini ona göre biçimledikleri görülmüştür. Ezilen, yoksul ve isyankâr potansiyelin gözetim altında tutulması ve gerektiği zaman şiddet yoluyla bastırılabilceği şekilde kentler yeniden inşa edilmiştir (bkz. Mumford, 2007). Yine, yeni üretim tarzının mantığına göre, geniş halk kitlelerinin hem kontrol altında tutulabilecekleri hem de onları yeni tüketim süreçlerine dâhil etmeye uygun kentsel tasarım stratejisi içinde olmuşlardır.

Kıta Avrupa'sı bu yönde kayda değer örnekler sunmaktadır. Örneğin Hausmann, hastalık, suç ve devrimlerle iç dengesi sarsılan yorgun ve tıkanmış Paris'e düz caddeler açmak suretiyle, insanların nefes almasını, emniyet güçlerinin, gerektiğinde askeri birliklerin hareket alanını kolaylaştırmayı hesap etmişti. Özellikle kuzeydoğu Paris'in yeni caddelerinin sağlı sollu her iki yanında, burjuvaziye daha önceleri işçi kesiminin yaşadığı semtlere çekmek üzere şık dükkânlar üzerinde yükselen apartmanlar tasarlamıştı. Hızla akmaya başlayan kitlesel ulaşım ile kentsel trafiği sevk ve idare etmenin yanı sıra, alt emekçi sınıfların yeni kentsel orta sınıfla entegrasyonu da böylelikle sağlanmıştı (Sennett 1999: 81).

Kentlerin inşa ve tasarımında gözetim/denetim mantığı her zaman önemli bir belirleyici olmuş; kent mimarisi ve kent içi ilişkilerin kontrol, sevk ve idaresi için etkili gözetleyici mekanizmalar oluşturulmuştur. Kent yaşamına sınırlar çizme, insan ilişkilerinin yıkıcı bir mecraya evrilmesinin önünü almak, güvenlik ve düzen sağlama gereksinimleri, iktidarları hem kent tasarımında hem de kent içi ilişkileri düzenlemede rasyonel davranmaya itmiştir. Bu

rasyonalite, olan bitenleri kontrol etme, bunun için etkili bir gözetim ağı oluşturma düşüncesine ivme kazandırmıştır. Resmî kurumlar, kaleler, ibadethaneler, çarşılar, meydanlar, hanlar vs. gibi insanların bir araya geldikleri yerlerdeki toplumsallığı kontrol etmek, olası tehdit ve tehlikeleri bertaraf etme adına toplumsal gözetim ve buna eşlik eden bürokratik/askeri denetim unsurlarına geniş ve serbest bir alan açılmıştı.

Bu sayede kent içi ilişkileri düzenleyen kurumlar arasında güvenliği tesise dayalı olarak cezalandırma ve kapatılma olgusu, önemli bir denetim unsuru olarak belirmiştir. Kent uzamı içerisinde güvenlik, cezalandırma ve kapatılma olgusu, aslında, antik dönem kültürlerine dek uzanır. Mekânsal anlamda kapatılmanın ya da cezalandırmanın ilk suretleri, kale ya da hisarlardaki demir kafesler, zindanlar vs. olarak gözüktür. Tarih boyunca gözetim ve denetim mekânları olarak kurgulanan hapisane, islahevi vb. total kurumlar, bireyi ehlileştirmenin, uysal bedenler yaratmanın, toplumsal itaat üretiminin merkezleri olarak işlev görmüşlerdir. Mekâna kapatılma, yüksek bir disiplinasyon mantığının ete kemiğe büründürüldüğü katı bir tahakküm stratejisinin hayata geçirildiği bir denetim ameliyesine karşılık gelir.

Panopticon olarak isimlendirilen dairesel bir hapisane modeli tasarlayan Jeremy Bentham (1798, 2016) da mahkûmların bilgileri olmadan gözlemlenebilecekleri bir ortamın hayata geçirilmesine ön ayak olmuştu. Bu modele göre, gardiyanlar, gözetleme kulesinden tüm mahkûmları görebilirken ve onlar üzerinde kontrol tesis edebilirken, mahkûmlar sadece gözetildikleri algısının ağırlığı altında uysal ve itaatkâr nesnelere dönüşüyorlardı. Ayrıca, bu sistem, memurlara her yer, mekân ve uzam içerisinde müdahale imkânı sağlıyordu. Bu model aynı zamanda, genel toplumu tümüyle ehlileştirme ve denetim altına almaya matuf bir enstrüman olarak da görülüyordu (Foucault 1992).

Önemli bir reform hareketi olarak görülen hapisane mimarisinin, hükümlülerin fizyolojisi ve psikolojisine olan etkisi tartışmasız bir gerçekliktir. Bentham'ın tasarladığı ve panoptikon felsefesinden izler taşıyan doğrudan gözetime dayalı podular tasarımı, modern disiplinasyon tekniklerinin vücut bulduğu en gelişkin tasarım olarak kabul görmektedir (Özden, 2012). Şu da bir gerçektir ki, modern mimaride fiziksel gerçekliğin görülebilirliği, esasta gerçeğin kendi içinde yönetimi ve denetiminin süreklileşmesine bağlıdır. Panoptikon, görmeyi soyutlamayan, daha doğrusu gerçeğin görülebilir kılınmasını sürekli kılmaya yarayan bir gözetimsel iktidar biçimidir. Postmodern mimarinin simülasyon ve imaj teknolojileri üzerine yaptığı vurgu, mekanları ve daha geniş anlamda kent tasarımını gerçekliğin yerinden edildiği düzlemler olarak yeniden inşa etmiştir (Baştürk 2016: 191).

Bu bağlamda denilebilir ki, gözetim pratikleri sayesinde, her alan/uzam görünür hale gelmekte, “göz”, “bakış” her zamankinden daha fazla total ve baskıcı bir güç mertebesine yükselmektedir. Foucault’nun kuramsallaştırdığı ve Orwell’in bir karşı-ütopya olarak tasarladığı Panoptik toplum, bugün gerçek bir deneyim halini alarak modern hayatın, kentsel/küresel ilişki ağlarının en belirleyici karakteri halini almış durumdadır (bkz. Dolgun, 2008). Gözetim araçlarının çeşitlenmesi, her yere uzanabilmeleri, kaydetme ve görsel kalitenin yükselmesi vs. gözetimin yapabilirlik gücü ve etkisini de artırmıştır. Kentsel bölgeler, topluluk uzamları, siyasal ve iktisadi süreçler vs. gözetimci ethosa içkin mimari tasarımlarla yeni ve farklı boyutlar kazanmaktadır. Öyle ki, son yıllarda tekno-radikal gelişmelerin yedeğinde kent yapıları, dijital özellikler kazanmakta, kentsel uzam “elektronik göz” aparatları sayesinde “elektronik şehir” etiketi altında tanımlanır hale gelmektedirler.

Dolayısıyla, kentsel uzam, güvenlik, düzen, kontrol vb. saiklerle politik iktidarın yeniden tasarladığı, bunu yaparken de gözetime içkin bir mimari peşinden gittiği dikkati çekmektedir. Aslında, kent tasarımcıları, sadece bina, sokak, meydan vs. nin tasarımı, üretimi ya da pazarlaması ile değil, aynı zamanda toplumun fiziki, sosyo-ekonomik ve psikolojik taleplerine de yanıt verecek şekilde, kontrol ve denetimci motivasyonu göz ardı etmeden mimari tasarımda bulunurlar. Hatta daha ideal düzeyde, insancıl, eşitlikçi ve barışçıl ütopyaları hayata geçirecek bir vizyonu da üstlenebilirler. Belki bu çerçevede kentsel uzam, sadece totaliter ya da otoriter yetkenin nüfuz ettiği, biçimlediği birey/toplum üzerinde tahakküm ve hükmetme uzamı olmaktan çıkarak, karşılıklı rıza ve uzlaşya dayalı müşterek bir toplumsallığın inşası için de bir imkân haline gelebilir.

Güvenlik ve Kriminal Olanın Denetimi

Toplumsal yaşamın ileri derecede risk ve tehlike algısına teşne yapısı, hiç kuşkusuz, gözetim/denetim araçlarının uygulama sahasını bir hayli genişletmektedir. Toplumsal yapının ihtiyaç duyduğu düzen ve ahenk, ancak suçun/suçluların kontrol altında tutulmasına bağlıdır. Aslında gözetimin amacı, suçlunun suç davranışı içine girme maliyetini maksimize etmektir. Şüpheli hareketleri yakalama ve tespit etmeye yönelik olarak toplumdaki göz sayısını artırmak, suç işlemeye dönük imkân ve fırsatları etkileyecektir. Gözetleme, sokaktaki göz sayısını artırarak, objelerin ve insanların görünürlük seviyesini genişleterek, güvenliği tesis etmeyi amaç edinir (Lab 2007; Cho vd. 2011: 68).

Gözetimin belki de en fazla rasyonalize edilebilecek yönü, suç önleme ve güvenliğin temini noktasındadır. Zira suçla mücadele, gözetimin en temel amaçlarından birini oluşturur.

Bu nedenle gözetim teknolojileri, polis ya da diğer güvenlik birimleri tarafından suç, suçlu tespiti ve cezalandırmada yoğun şekilde kullanılır. Güvenlik kameraları, suçlu faaliyeti kaydederek, suçluların yakalanmasına yardımcı olur. Kameralar aynı zamanda hırsızlık, şehir eşkıyalığı/vandalizmi ile diğer suçların önlenmesinde epey işe yarar. Yine, plaka tanıma sistemleri, trafikte kaçan araç ve suçluları yakalamada önemli yararlar sağlar.

Kamusal alandaki hareketli bedenimiz, duruş ve yaşayış biçimlerimiz gün içinde yüzlerce kamera ya da MOBESE¹ görüntülerine takılır; sokakta caddede yürüyen bir kimsenin bu görüntülerden kaçma imkânı ya da şansı bulunmaz. Bu demektir ki, atılan her adım ve yapılan her hareket gözetim ağlarına takılmakta, ne yaptığımız, nerede bulunduğumuz, kimlerle beraber olduğumuzun bilgisi, bir gözetim networku içinde tutulmaktadır. Bu durum, gözetim olgusunun, kent yaşamının hemen her noktasına nüfuz edebildiği, etkin bir kontrol erkini bünyesinde taşıdığı ve normalden sapmaya dönük atraksiyonlar için uyarıcı, bariyer oluşturucu bir güç olarak devreye sokulduğunu göstermektedir.

Bugün için kameralı gözetimin suçu önlemede ve suç faillerinin yakalanmasında etkili bir enstrüman olduğuna dair inanç oldukça güçlüdür (Goold 2015). Bu yüzden çoğu ülkede, kentlerin hemen her sokağı, caddesi, meydanları, site ve apartman girişleri, işyerleri, resmi ve özel kuruluşların önü arkası, hatta evler ve evlerin odaları, kamera görüntüleri ile 7/24 izlenmekte, görüntü, ses alınmakta, bunlar kaydedilmekte ve gerektiği zaman kullanılmak üzere depolanmaktadır.

Kamera görüntülerinin suç işlenmesinde caydırıcı bir etki yaratabileceği, faillerinin eşkâlleri ya da kimliklerini belirlemede fonksiyon ifa edeceği, suç işleme olasılığını düşürebileceği genel bir kabul görmektedir. Otoriteler, kameradan çekinme dürtüsünün suç işleme olasılığını düşürebileceğini ifade etmektedirler. Suç işlendikten sonra faillerin yakalanması noktasında da kamera görüntülerinin varlığı, asayiş kuvvetlerinin işini bir hayli kolaylaştırmaktadır. Kameraya takılan görüntülerin daha önce kayıtlı görüntülerle karşılaştırılması, eşleştirme yapılması yoluyla faillerin kimliğine ulaşmak mümkün olmaktadır. Görüntü kalitesi, yüz tanıma programları ve karşılaştırma-eşleştirme yazılımlarında kalitenin

¹ MOBESE (Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu), bir takım yerleşik kameralar ve akıllı sensörlerin bir araya getirilmesi ile oluşan gözetim sistemine verilen addır. MOBESE kameraları, şehirlerin farklı bölgelerine konuşlandırılmıştır ve suçlu faaliyeti tespit etmek için kullanılmaktadır. Bu kameralar, trafik yoğunluğunu kontrol etmek, hız ihlallerini saptamak, diğer trafik ihlallerini rapor etmek için yoğun olarak kullanılır. Ayrıca, şehirdeki hırsızlık, vandalizm ve değişik suçların önlenmesine yardımcı olmakta, çevre, park ve halka açık alanlarda suç takibi yaparak polis ve diğer güvenlik birimlerine raporlar gönderir. Bu sistem, Türkiye’de de yaygın olarak kullanılan bir suç önleme aracıdır (Geniş bilgi için bkz. Çapar 2008; Eralp 2006).

artmasıyla birlikte, eskiye oranla suçluların tespiti ve yakalanmasında önemli mesafeler katedilmiştir.

Suç önlemede kullanılan CCTV² sistemleri (kapalı devre televizyon yayınları), en popüler suç önleme yöntemleri arasında sayılmaktadır. Kamera sisteminin caydırıcı, tespit edici, engelleyici pek çok etkisinin suç oluşumu ve suçluların yakalanmasındaki rolüne ilişkin çok sayıda ampirik veri bulunmaktadır (bkz. Welsh-Farrington 2005; Zahm 2004; Cho vd. 2011). Bu sistemin amacı, gerçek zamanlı olarak olası suç fiillerinin gözetlenmesidir. Hatta sistem gerçek anlamda kullanılsa bile, potansiyel suçlulara karşı psikolojik anlamda caydırıcı bir işlev görebilmektedir (Lab 2007). Chatterton ve Frenz (1994) İngiltere’de 15 sitede, sahte kameraları da kapsayacak şekilde kurulan CCTV uygulamasından sonra, evden hırsızlık ve evden hırsızlığa teşebbüs suçlarının oranında %79 bir azalma olduğunu tespit etmişlerdir (Cho vd. 2011: 70).

Suçlular genelde çabuk ve kolay riskleri araştırmakta ve rutin yolları takip etmektedirler. CCTV gibi gözetim uygulamaları, çevrede var olan fırsatları engelleyerek, riskleri artırarak suçlular üzerinde diğer suç önleme stratejilerine göre daha etkili olabilmektedirler (bkz. Eck 2002). Yine Poyner (1991), CCTV kullanımının, oto hırsızlığı vakalarında %94 düşüş getirdiğini, Webb ve Laycock (1992) de Londra metrosunun iki yanında yaptıkları çalışmada kameraların kurulduktan sonra soygun vakalarında azalma olduğunu rapor etmişlerdir. Yine, Tilley (1993) de, İngiltere’nin Hartlepool, Bradford ve Coventry şehirlerinde oto parklarda kamera kurulumundan sonra suçta düşüş yaşandığının altını çizmektedir (Cho vd. 2011: 78).

Kameraların gerekliliğine dair inanç o denli yaygındır ki, suç sığına düşük hatta hiç suç işlenmeyen yerlere dahi kameralar/MOBESLER yerleştirilmekte, insanların kendilerini güvende hissedecekleri her türden tedbir fazlasıyla alınmaktadır. Örneğin, İngiltere’nin King’s Lynn kentinde, hemen hiç suç vakasına rastlanmamasına karşın Crimewatch UK ve Cops programları yayınlandıktan sonra kente güvenlik kameraları konulması gündeme gelmiştir. Çünkü kameraların varlığı, “gözaltında tutulmaya ihtiyaçları olduğu algısı” yaratmakta, kamera

² CCTV (Closed Circuit Television), kapalı devre televizyon sistemi olarak adlandırılan kameralı gözetleme sistemine verilen addır. Bu sistem, kamera, dijital kayıt cihazı, lens, sinyal bağlantı hattı, monitör vb. unsurlardan oluşur. Bu parçalar aracılığı ile belirli alanda çekilen görüntüler monitörlere ulaştırılmaktadır. Bu görüntüler, suç önleme, delil elde etme, trafik denetimi, perakende kontrolü vs. gibi çok farklı alanlarda kullanılmaktadır (bkz. Abanoz 2018: 26).

varsa, görüntü akışı yolunda ise “suç yoktur” düşüncesi galip gelmektedir (Niedzviecki 2010: 221-222).

ABD’de 2000’li yıllarda mahalle içinde sabıkalıların yerini ve kimliğini tespiti olanak tanıyan “Offender Search” isimli programın piyasaya sürülmesinden sonra, suç yoğun mahaller dışında görece daha güvenli, asayişin sağlam olduğu, suç oranlarının düşük seyrettiği bölgelerde bile halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Çoban 2016: 120). Bu realite, devlet ya da iktidarı elinde bulunduranlar açısından olduğu kadar, sıradan ortalama yurttaşların da gözetim pratiklerine ne denli pozitif anlam atfettiklerini göstermektedir. Kameranın varlığı, suça karşı bir panzehir, suçludan ve suç olasılığında korunma adına bir can simidi olarak algılanmakta ve bu yüzden gözetim pratikleri negatif bir boyutta değerlendirilmemektedir. Dahası, kent sakinlerinin kendilerini güvende hissetmelerini sağlayıcı bir enstrüman olarak görülmektedir.

Dolayısıyla, kameraların varlığı, vazgeçilemeyen bir gereklilik, kişinin/toplumun kendini iyi hissetmesinin en tabii yolu olarak görülmektedir. Bu aynı zamanda gözetim uygulamalarının içselleştirilmesi, normalize olması, özel hayat, mahremiyet, özgürlük vb. konulardaki sıkıntılara dönük eleştirilerin gözden kaçırılmasına da zemin hazırlamaktadır (Aytaç 2021).

Öz olarak ifade etmek gerekirse, kameralı gözetleme, önleyici kolluk faaliyeti kapsamında kullanılan bir suç önleme aracıdır. Kameralar ile kamuya açık alanlarda birey ve grupların izlenmesi, kaydedilmesi ve kayıtlarının tutularak saklanması bir süredir rutin güvenlik uygulamaları arasında yer almaktadır. Kameralar günümüzde sadece devlet ya da asayiş ile ilişkili kurumlar tarafından değil, birey ya da sivil örgütler gibi üçüncü şahıslar tarafından da kullanılmaktadır. Ayrıca, suç vakalarının açıklığa kavuşturulmasında ilk akla gelen ve başvuru delil de yine kamera görüntüleri olmaktadır. Dolayısıyla, gözetim araç ve uygulamaları bir bütün olarak, kamusal güvenliği sağlamada etkili oldukları gibi, siyasal/sosyal düzenin esenliği ve devamı için de etkin bir enstrüman olarak işlev görmektedir.

Gündelik Hayat ve Tüketim Süreçlerinin Disipline Edilmesi

Modern gözetim tekniklerinin uygulama alanı bulduğu merkezi noktalardan biri de tüketim süreçleridir. Kentlerin gündelik hayatında önemli yer tutan alışveriş süreçleri ya da tüketim odaklı ilişkiler ve bunların cereyan ettiği kurumsal yapılar, içinde birbirinden farklı ve çeşitli iktidar ilişkilerini ve çatışmaları barındırır. Bu ilişkiel bağlam ve sürdürülebilirlik, hem bürokratik/hukuki hem de elektronik gözetim araçları eli ile sağlanır. Bu noktada AVM’ler,

tema parkları, spor merkezleri, casino ya da kumarhaneler vs. gibi gündelik hayat mekânları gözetim pratiklerine konu olurlar. Katılımcılar, müdavimler, burada en katı gözetim ile kontrol edilir, davranışları yönlendirilir ya da ne yaptıkları/ne yapacaklarına dair bilgi ve görsel veri elde edilerek güvenlik ve kurumsal sürdürülebilirlik garantiye alınmak istenir.

Gerçekte, alışveriş süreçleri, sistemin kontrol altında tuttuğu ve maniple ettiği en etkili alanlardan biridir. Alışveriş yapılan yerler, mekânlar olduğu kadar, bizatihi alışveriş süreçlerinde tüketicinin gözetimi ve belli bir disiplinasyon çarkı içinde ehlileştirilmesi de yine sistemin tüm aparatları ile gerçekleştirmeye çalıştığı bir hedefdir. Sistem, tüketimci siyasalar ve tüketimi artırıcı yöntem ve usulleri etkin şekilde kullanarak, alışveriş sürecini kendi kontrolü altında tutmak, yönlendirmek ve kapitalist sistemin hızlı kâra ulaşma gayesini reorganize etmeye çalışır.

AVM'lerde yürürlükte olan gözetim stratejileri, tüketimi sürekli kılmaya dönük bir güven ortamı tesisine hizmet ettiği gibi, tüketiciyi yönlendirme ve belli ürünlere dönük tercih ve arzularını maniple etmeyi de hedefler. Bu yüzden kapalı devre televizyon yayınları alışveriş sürecini kayıt altına alırken, güvenliği ihlal girişimleri ya da hırsızlık gibi durumlarda olay sonrası kimlik kontrolüne olanak tanımaları açısından da önemli bir işlev görürler. Lyon (2013)'a göre, alışveriş merkezlerindeki gözetim sistemleri, bir yandan kameralarla hırsızları denetleme, personelin kasaları kullanma biçimlerini izlemeyi amaçlarken öte yandan, tüketicileri trafikte akış halinde tutmak ve satın alım çevresinde kirlilik yaratanlardan (alışveriş yapmayan, dilencilik yapan, aylak aylak dolaşan vs.) gelebilecek tehditleri minimize etmeyi hedefler.

Tüketiciler, mağazalarda kameralar, taşınabilir pusulalar ve radyo frekansıyla tanımlama aygıtlarıyla gerçekleşen gözetime ayak diremelerine rağmen, çoğu açıdan gözetim hala toplumsal açıdan yararlı ve gerekli görülmektedir. Alışveriş yapmayanların dışlanması da yine güvenliğe katkı anlamında olumlu şekilde değerlendirilmektedir. Aslında asıl amaç, alışverişçileri hareket halinde tutmak ve süreci olabildiğine uzatmaktır (Helten ve Fischer 2004).

Bunun için, birey/kitle üzerinde tam bir kontrol kurulmak istenir. Tüketici benlik taşımak, tüketime teşne bir yaşam seyri içinde olmak, sistemin sunduğu seçeneklere tam katılım içinde olmak, kuşkusuz alışveriş süreçlerinin ele geçirilmesiyle mümkün olur. Bunun için televizyon, internet, sosyal medya vb. mecralarda etkili bir denetim çarkı kurulmasıyla, izleyici/tüketici gözetimi ve manipülasyonu sağlanmaya çalışılır. Bu noktada, modern

toplumun bir gösteri, gözetim toplumu haline getirilmesi, arzu, haz ve beğenilerin yönlendirilmesi, izleyici/tüketicide istendik tutum ve davranışlar oluşturulması gerekir. İnternet üzerinden tüketici eğilimlerinin tespit edilmesi, bu yönde dijital veri elde etme ve bunun üzerinden tüketiciye ulaşma, ana gaye olarak işlem görür.

Tüketiciye ulaşma yollarından biri de TV ve internet üzerinden hedef kitlenin maruz kaldığı reklam ve pazarlama teknikleridir. Bu yolla, kullanıcı davranışları takip edilerek, ilgi alanları, satın alma geçmişi ve diğer verilerine bakılarak kişiselleştirilmiş reklamlar devreye sokulur. Bunun için kullanıcıların tüm çevrimiçi etkinlikleri takip edilir, özel yaşamı ile ilgili veri toplanır ve bu veriler satışa sunulur. Bu, satıcılara, ürünlerini pazarlama ve satışı artırma konusunda önemli avantajlar sağlar. Ne var ki, bu sayede kullanıcı mahremiyeti ve kişisel verilerin gizliliği ihlal edilir. Ayrıca kullanıcının sadece satın alma işlemleri değil aynı zamanda çevrimiçi tüm etkinlikleri izlenerek devasa bir kişisel veri stoku elde edilir.

Böylelikle, kitleler tüketim üzerinden etkili bir kontrole tabi tutulmakta, arzu ve istekleri istenilen mecraya çekilmektedir. Moda, kamuoyu baskısı, reklam, TV ve internet mecraları vs. bireyi topyekün yakalamakta, bilincini baskılayıcı ve yönlendirici bir hâkimiyet kurmaktadır. Bu yüzden, dijital iz ve görüntülere ulaşma, veri toplama, depolama, tasnif ve değerlendirme yapmak etkin bir kontrol için elzemdir. Bu işlemler, çoğu zaman hissettirilmeden, ona sunulan seçeneklere katılımı, gönüllü yönelimi sağlanarak yapılmakta. Birey, bir süre sonra, gelen mesajlar, mailler, her yerde karşısına çıkan reklam ve ilanlar ile kendisini farklı bir mecrada bulabilmektedir.

Daha önceleri üretim üzerinden kontrol edilen kitleler günümüzde tüketim üzerinden sevk ve idare edilmekte, tüketicinin gözetim ve denetimine dayalı etkili bir disiplin çarkı işletilmektedir. Şirketler daha fazla kâr için gözetim altındaki bireylere, bir ihtiyaçlar listesi sunmakta ya da Lyon'un ifade ettiği gibi bireyler "kategorik ayartma" ile karşılaşmakta ve üretilmiş arzular üzerinden imal edilmiş ihtiyaçlara muhatap kılınmaktadır. AVM'lerdeki işleyiş düzeni, marketlerin raf dizilişleri, ürünlerin nerelerde sergileneceği, indirimlerin hangi gün ve saatlerde yapılacağı iyi hesaplanmış gözetleme sayesinde gerçekleşmektedir. Gözetleme geometrisi, bir süre sonra sosyal ilişki ve davranış desenlerini de etkilemekte, market raflarındaki ürünlerin tüketim tarihleri gibi, kurallar, ilişkiler, yaşam stilleri, bağlılıklar vs. kısa vadeli, geçici, "kullan at" bir anlama kavuşmaktadır (Bauman-Lyon 2013: 42).

Günümüzde bireyselliklerin tüketilen metalar yoluyla ikame edilmesi de söz konusu metaları tüketenlerin birbirlerini gözetim altında tutmalarına yol açmaktadır. Bireyin kâfi

derecede tüketip tüketmemesi diğerlerince karar verilmekte ve yeterince tüketemeyenler tüketici cemaatinden dışlanmaktadır. Ne var ki, bunlar, potansiyel tüketici olmaları hasebiyle, tüketim üreticilerinin bakışından kurtulamazlar. Onların yeterli tüketim düzeyine erişimlerini sağlamak ise, tüketici cemaatinin gözetimi altında olmalarına bağlıdır. Onları her daim tüketime koşmak için çabalayan tüketici cemaati, yetersiz tüketicileri yüksek tüketici aktörlere dönüştürmeyi ana hedef olarak görür (Bozalp 2016: 230).

Sonuç olarak denebilir ki, gözetim ve enformatik teknolojiler sayesinde tüketici takibi ileri bir boyuta evrilmiştir. Gözetleyiciler, denetim altına almak istediklerine değişik türden gösteriler sunarak, hedef kitleyi etki sarmalı içine alarak denetimi maksimize etme çabası içine girerler. Böylelikle hedef kitle, sunulu performans sarmalı içine hapsedilerek kontrol edilmekte, yaşam alanları işgale uğramakta, tüketiciler spontane ve serbest bir akış içinde bırakılmayarak, sistematik ve maksatlı bir yönlendirme ile karşı karşıya kalmaktadırlar.

Gözetim, Sosyal Yaşam ve Özgürlüğün Denetimi

Gözetim olgusu belki de en fazla bireyin/kitlenin özgürlük iyeliğini hedef almakta, ona sınırlı ve kısıtlı bir yaşam alanı sunmaktadır. Zira gözetim sayesinde eylemlerimize had çizmekteyiz, dışarıklı bir gözün bakışından çekinerek normlardan sapma noktasında daha duyarlı ve tedbirli davranmaktayız. Kafamızın estiği gibi, başımıza buyruk davranmak yerine, itaatkâr, kurallara bağlı hareket etme ya da otokontrolcü ve ürkek bir yaşamsal duruş içinde olmayı tercih ederiz.

Aslında, modern felsefenin gözde kavramlarından biri olan “özgürlük”, gerçekte bize, sınırsız bir eylem ve hareket dünyası vaad etmez. Aksine, ötekinin esenliği için kendimize, kendi düşünce, eylem ve hareketlerimize sınırlar koymayı bize hatırlatır. Ancak insan egosu, çıkar ve fayda esprisi ile hareket etme potansiyeli, kimi zaman ötekinin aleyhine bir had aşımına tevessül edebilmektedir. Burada, bir üst iktidarın kişiye sınırlarını hatırlatacak bir müdahalede bulunması, toplumsal düzenin esenliği açısından elzem bir husustur. İktidar bu müdahaleyi şimdiye kadar çeşitli yollarla gerçekleştirme yoluna gitti. Bürokrasi, hukuk, yöneticiler/amirler, yerel otoriteler, sivil toplum önderleri, aile reisi, toplum liderleri vs. bireysel özgürlüğün yıkıcı neticeler doğurmasını engellemeye dönük müdahalelerde bulundular. Bu müdahaleler, etkili bir gözetim ve baskı kurma istenci (gözetimci siyasalar) temelinde gerçekleşti. Üstte davranışları ve özgürlüğü denetim altında tutan devlet vb. kurumlar, altta ise sıradan ortalama yurttaşın kendinden olanlar üzerinde kurduğu gözetim ağı, bireyin yapıp etmeleri için bir had çizme ameliyesini içermekte. Değişen toplum koşulları, devletin fonksiyonunda ve gücünde meydana gelen artış, teknolojinin hızlı ve etkin bir hal alması vs. birey/toplum üzerindeki denetimin şekil

değiştirmesine, araçsal ve teknik bir boyut kazanmasına yol açtı. Bürokratik/hukuki denetime ek olarak teknoloji vasıtasıyla bireyleri, toplumu kontrol etmek, onların eylemlerine sınırlar çizmek, öteki ile ilişkilerini düzenlemek daha fazla tercih edilen bir yol oldu. Bundan dolayıdır ki, yeni gözetim aygıtları olarak adlandırılan kameralar, mobeseler, ses ve görüntü kaydedici cihazlar, mobil telefonlar, internet/web tabanlı görüntü kaydediciler, yüz tanıma sistemleri, akıllı evler, araçlar vs. gözetlemenin hem sıradan bir iş/uğraş haline gelmesine hem de bireysel, toplumsal yaşamı denetim altında tutarak, özgürlük iyeliğimiz üzerinde kısıtlayıcı ve otokontrolcü bir hissiyat geliştirmemize yol açtılar.

Bauman, moderniteye yönelttiği eleştirilerde, özgürlüğe kasteden baskı ve tahakküm düzeneklerini ifşa ederken panoptikon türü gözetim araçlarının rolünden fazlasıyla bahseder. Ona göre, Panopticon modelinde iktidar anonim bir kisveye büründüğünden, bu modelde özgürlüğün stratejisini çizmek herhangi totaliter bir kurumda olduğundan daha zordur. Totaliter kurumda, egemenlerin kısıtladığı bireysel özgürlüğün yeniden elde edilmesi için kat edilecek yol, en azından teoride basittir. İktidar; polis, cezaevi müdürü, öğretmen, komutan, devlet başkanı vb. görünümlü somut bir etkidir. Kişilerin özgürlükten yoksunluğu onun bedeninde simgelenir ve özgürlüğün yeniden kazanılması, söz konusu kişinin ortadan kaldırılması ile mümkün olur. Modern panoptik toplumda ise bu somut hedefi bulmak zorlaşır. Zira iktidar yukarıda saydığımız türden öznelere doğrudan/görünen müdahaleleri ile değil, kişilerin anonim bir iktidar mekanizmasını içselleştirmeleri ve kendiliklerinden uygulamaya sokmaları, hatta bireysel etikleri haline getirmeleri ile işler. O halde iktidar mercilerinin imhası özgürlük için yeterli değildir, asıl mesele, bireyin içselleştirdiği iktidarı bozguna uğratmak, yani kişinin kendi kendisiyle mücadele etmesini sağlamaktır (Bauman 2016).

Bauman (1999: 58), söz konusu denetleyici güçlerin girdiği çeşitli kılıklar ardında yatan esaslı niyetin, düzen sağlamaya matuf olarak ceza tehdidini sürekli somut ve hissedilebilir kılıkla disiplin sağlamak olduğunu ifade eder. Bu yüzden ki, ideal tipiyle panoptikon, hiçbir özel mekâna izin vermeyecek, hiçbir geçirimsiz özel mekân, hiçbir gözetimsiz ya da daha kötüsü gözetim dışı kalabilecek özel mekân kalmayacaktır. Zamyatin'in "Biz" inde anlatılan şehirde herkesin bir özel evi vardır; ama bu özel evlerin duvarları camdan yapılmıştır. Orwell'in 1984'ünde herkesin özel televizyonu vardır, ama hiç kimsenin televizyonu kapatmasına izin verilmez ve hiç kimse televizyonun yukarıdakiler tarafından ne zaman kayıt kamerası olarak kullanılacağını bilmez.

Kamusal ve gündelik hayat kurumlarının her birinin panoptikonvari bir gözetim ağı üzerinden işleyişi, doğal olarak her türden serbesti, hareket ve özgürlük kaybı sorunlarına

kaynaklık etmektedir. Etkili gözetim/denetim mekanizmalarının yürürlüğe konması (şehir gözetim sistemleri, yüz tanıma yazılımları vs.), düzen ve güvenlik sağlamaya dönük politikalar için elzem olmakla birlikte, birey ve toplum üzerinde kısıtlanma, sınırlılık, mahremiyet ihlali, özgürlük kaybı ve anlam yitimi gibi yıkıcı tesirlere de sebebiyet vermektedir.

Günümüzde panoptik izleme ve takip aygıtları, gündelik yaşama ve tüm topluluk uzamlarına nüfuz etmiştir. Örneğin, hapishane, hastane, ıslah evleri, huzur evleri, klinikler, okullar, yeme-içme mekanları, eğlence ve rekreasyon merkezleri, parklar, meydanlar, sokaklar, alışveriş mekanları vs. hepsi etkili izlenme/takip edilme stratejilerinin adresi durumundadır. Bu gözetim, bir yandan gözetlenenlerin hareketlerini kısıtlarken, diğer yandan gözetleyenlerin yani iktidar mevkiindekilerin hareketini kolaylaştırıcı bir kontrol yöntemi oluşturur (Bauman-Lyon 2013:14). Denetimi sağlamada panoptikon modelini kullanan modernite, en büyük iddiası olan özgürlüğü, bu tür baskıcı araçlar eliyle kısıtlar (Koyuncu-Günerigök 2019: 98).

Kentin sokaklarına, meydanlarına, özel ve kamusal mekânlarına konuşlandırılan gözetleyici aygıtlar, hiç kuşkusuz, özgürlük iyeliğimizi hedef almakta, hareketlerimizi kısıtlamakta, eylemlerimize sınır çizme hissiyatımızı kuvvetlendirmektedir. Kamera gözetimi, sadece suç ve güvenlik alanlarında hareket serbestisinin önünü almakla kalmıyor, aynı zamanda sıradan, ortalama yurttaş için de kısıtlar içeriyor; fizik görüntüsü, sosyal ilişkileri, birlikte olduğu insanlara dönük deşifre faaliyetinin gözetim araçları yoluyla kolaylaşması, bireyin özgürlük ve mahremiyet algısını örselemekte, endişe ve kaygı hissiyatını artırmaktadır. Mobese'lerin 7/24 kayıt almaları ve her tür insani hallerimizin kamusal alanda elektronik gözler tarafından taranması ve iktidar kurumları eliyle tasnif ve değerlendirmeye konu olması, ciddi insan hakları ihlallerine de neden olmaktadır.

Özgürlüğün denetlenmesi/kısıtlanması yalnızca klasik panoptik araçlarla sınırlı değildir, aynı zamanda bilişim teknolojileri, veri kayıt ya da dijital denetim araçları ile de etkili bir denetim sağlanmaktadır. Bu noktada Mark Poster, “bedenlerimizin şebekelere, veritabanlarına, enformasyon koridorlarına tesbih tanesi gibi dizildiği” ve böylelikle bedenlerimizin adeta “enformatik olarak ipe geçirildiği” tüm enformasyon depolayan sitelerin “artık gözlenmekten kaçabileceğimiz ya da etrafında bir direniş hattı çekebileceğimiz bir sığınak olmadığını” ileri sürer. Kredi kartı kullanımı ve her bir satın alma eylemiyle artış gösteren muazzam miktarlardaki veri, Poster’e göre bir “süper panopticon” sonucunu doğurur; ancak bu bir farkla değişik bir panoptikondur. Depoya veri sağlayan “gözetim altındaki” kişi gözetimde birincil ve gönüllü bir unsur haline gelmiştir. Depolanan enformasyon miktarı, sıradan yurttaşlar için büyük bir endişe kaynağı oluşturur (Bauman 1999: 60).

Gözetim araçlarının özelleştirilmesi (akıllı telefonlar, kameralar, sosyal medya ortamları vs.) ve kitlesel bir yaygınlık sığasına kavuşmasıyla, devlet ya da yukarıdan denetim, sıradan/ortalama yurttaşlara doğru bir genişleme aksı çizmeye başlamıştır. Özgürlük, büyük/küçük, resmi/özel hatta sıradan yurttaşlar elinde bir baskı ve tahakküm nesnesi haline gelmiştir. Gözetleme erkine sahip olan her kimse, muhatabı üzerinde hesapçı tasarruflarda bulunma, özel ya da mahrem dünyalara girmek suretiyle bireysel yaşamın gizlerine ve özel bilgilerine sahip olmaktadır. Mahremiyetin ele geçirilmesi, özel dünyaların fethi, birey/toplum yaşamını sömürgeleştirerek, itaate zorlama, boyun eğdirme, sevk ve idare etme, sıradan bir sosyal teknolojiye irca olunmaktadır.

Dolayısıyla, iktidarlar ve sosyal düzen sağlayıcılar için özgürlük üzerinde denetim kurmak, kaçınılmaz ve esaslı bir yol olarak görülmektedir. Devlet, özgürlüğün açık uçlu, cüretkâr ve tahripkâr taarruzlarına karşı, gözetim erkini en üst noktada elinde tutmak ve inisiyatifini ele geçirme çabasıdadır. Çünkü birey ya da kamu güvenliğine karşı en tehditkâr saldırılar özgürlüğün tanımsızlığında ve sınırlarının muğlaklığında kendisini hissettirir. Bu yüzden, iktidarlar ilk iş olarak düzen ve güvenliği sağlamak için özgürlük üzerindeki kontrol erkini ele geçirmeyi öncelerler. Bu manada gözetim, izleme, takip etme, kayıt altına alma, kontrol etme vs. iktidarların en bariz mümeyyizi olup çıkmaktadır. Çünkü tüm had aşımalarının altında, özgürlüğü yanlış anlama ve kullanma arzusu yatmaktadır. Özgür olma istenci, başkasının hak ve hukukunu, varlık ve sahiplik durumunu tehdit etme noktasına vardığı durumlarda, kişiyi dizginleyecek, sınır ihlallerini bertaraf edecek disipline edici bir güce ihtiyaç bulunmakta. İktidar, bu gücü çeşitli yollarla sahaya sürerek, gözetim yaparak, izleyerek, takip ederek, delil toplayarak söz konusu tehdidi savuşturmanın çabası içinde hareket eder. Dijital teknolojiler ve elektronik gözetleme aparatları, kamu düzeninin sağlanması noktasında iktidarlara sayısız avantajlar sağlar.

Dolayısıyla, gerek klasik gözetleme yöntemleri gerekse de veri depolama ve kaydetme gibi dijital gözetim usulleri, bir bütün olarak modernitenin vaat ettiği özgürlük için büyük bir tehdit oluşturur. Dahası, bugüne kadar sahip olunan özgürlükler, farklı rasyonalizasyon teknikleri ve farklı yönetsel gerekçelerle elimizden alınmakta, özgürlük alanlarımız daralmakta, serbest hareket etme istencimiz zayıflamaktadır. Bauman (2018: 58)'ın ifade ettiği gibi, yaşadığımız çağ, özgürlük ve anlam atfedici iddialarda bulunsa da sahici bir özgürlük iklimi yaratmaktan bir hayli uzaklaşmış durumdadır.

SONUÇ

Gözetim olgusu, temelde düzen ve güvenliği sağlamaya matuf bir maksada içkinlik taşır. Gözetlemeden murat edilen şey, aslında kontrol ve düzen sağlamaktır. Geçmiş dönemlerde olduğu kadar günümüzde de gözetleme teknikleri ve usulleri değişmekle birlikte bu maksat varlığını korumaktadır. Siyasal ya da toplumsal erk sahipleri, gözetimi farklı ve çoklu işlevleri olan büyük ve potansiyel bir güç olarak görürler. Birey ve grup dinamiği açısından ise gözetim, sosyal ilişki ve normlara bağlılığı tesise katkı sunan, toplumsal uyumu/birlikteliği teminde araçsal bir role sahiptir. Son on yıllarda sınırsız yayılım gücüne kavuşan enformasyon teknolojileri sayesinde hem özel hem de kamusal alanlar içindeki gündelik yaşam pratikleri, yoğun ve etkin bir denetim sarmalı içine hapsedilmiş durumdadır.

Günümüz toplumlarında düzeni sağlamak, kaos ve kargaşa halini bertaraf etmek farklı önleyici araç ve stratejilere gereksinim gösterir. Bu araç ve stratejiler arasında hukuki ve asayiş temelli araç ve yaklaşımlar olduğu kadar, klasik ya da elektronik gözetim aparatları da bir hayli fonksiyonel role sahiptirler. Nitekim disipline etme ve düzen sağlamak her daim bireyin iktidarlar tarafından etkin ve yaygın gözetimi ile gerçekleşir. Gözetim/denetleme ameliyesi, toplumsal uyum, bütünleşme ve olası tehditlere karşı iktidarın gözetimini haklılaştıracak bir mekanizma olarak belirir. Bu düzen sağlamanın belki de en kolay ve pratik yolu olarak görülebilir. Günümüzde gözetim yolu ile sağlanan disiplin ve denetim, zaman ve mekâna bağlı kalmaksızın toplumsal yaşamın her alanına, hücrelerine sirayet edecek şekilde genişlemiştir. Daha önceleri geleneksel yollarla sağlanan denetim, günümüzde teknolojik aygıtlar sayesinde daha yaygın ve sonuç alıcı şekilde gerçekleşmektedir. Yeni gözetimde artık bireyleri gözetleyen iki canlı göz yoktur bunun yerine “elektronik göz” olarak tarif edebileceğimiz oldukça marifetli, 7/24 gözünü kırpmadan kayıt yapabilen, geniş alanları tarayabilen, ses kaydeden, net ve yüksek çözünürlüklü görüntüler alabilen teknoloji harikası aygıtlar almıştır. Yine, dijital ve web tabanlı teknolojiler eliyle, her daim kişisel bilgi ve veri üretilebilmekte, kişi internette, sosyal medyada gezinirken ya da parmak izi, yüz tanıma teknikleri sayesinde arkasında muazzam bir bilgi ve veri yığını bırakabilmektedir. Bu yüzden ki, söz konusu aygıtların radarına takılan insan, hareketli hareketsiz nesne, cisim vs. en ince detaylarına değin görüntüye dâhil olmakta, görünen/biriken her şey kaydedilmektedir. Görünürlüğün bu denli genişlemesi ve yaygın bir noktaya varması, aynı zamanda, bireyin kamusal alandaki anonim kişiliğinin yok olmasına, hareket serbestiyetinin yara almasına neden olmaktadır.

Öz olarak ifade etmek gerekirse, modernite, teknolojik gelişmelerin yedeğinde yeni bir düzen ve otorite retoriği üretmekte, teknoloji desteği ile birey ve toplum üzerindeki denetim ve

hükümranlığını daha bir perçinlemektedir. Bunu yaparken çok fazla hissettirmeden, makul ve haklı gerekçeler icat ederek toplumsal düzeni sağlamanın arzu edilebilen bir kıvamda içselleştirilmesinin, normalize edilmesinin alt yapısını kurmaktadır. Özellikle iletişim teknolojileri ve bilgisayar tabanlı elektronik aygıtlar sayesinde denetim sağlamak, toplumsal düzeni ikame etmeye dönük çabalar büyük bir ivme kazanmıştır. Bu sayede, sıradan yurttaşın yanı sıra, kolektif oluşumlar ve kitlesel hareketler, herhangi bir güvenlik zaafiyeti oluşturulmadan bertaraf edilebilmekte, kusursuz olmasa da kaotik ve kargaşaya meyyal gelişmelerin önü alınabilmektedir. Böylelikle, gözetim pratikleri, işlevleri ve taşıdıkları değer ve anlam yapıları itibarıyla toplumsal ve gündelik yaşamı hem kuşatıcı hem de yeniden organize edici bir güce kavuşmaktadırlar. Küresel kapitalizm bu sayede geniş kitleleri izleme, veri toplama, kaydetme ve değerlendirme pratikleri üzerinden kısaca almakta; üretim, tüketim, sosyal yapı, sınıf, cinsiyet, yaşam tarzları, kimlik ve kültürel habituslar vs. gözün/bakışın iktidarı üzerinden yeni ve farklı boyutlara evrilmektedir. Küresel kapitalizm, böylelikle, toplum üzerindeki kontrolünü doruk noktasına çıkarmakta ve yeni bir düzen retoriği üretmektedir. Bu düzen retoriği ne var ki, müdahaleci ve manipülatif bir seyir izlemekte, böylelikle toplumsal özgürlük/iradi hareket etme isteği yara almakta, baskıcı, otoriter gözetim toplumu yerel iktidar odakları aracılığıyla da yeniden üretilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abanoz, B. (2018). *Kamusal Alanda Kameralı Gözetlemenin Suçun Önlenmesindeki Etkisi ve Elde Edilen Delillerin Hukuka Uygunluğu Sorunu*, İstanbul Ceza Hukuku ve Kriminoloji Arşivi, İstanbul: Onikilevha Yayıncılık.
- Aytaç, Ö. (2021). Gözetim Pratikleri ve Kentsel Alanın Panoptik Denetimi, *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, 7(15), 231-255.
- Baştürk, E. (2016). *Panoptikon'dan Post Panoptikon'a Gözetimin Soy Kütüğü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bauman, Z. (1999). *Küreselleşme*, A. Yılmaz (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2016). *Özgürlük*, K. Eren (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup*, P. Sıral (Çev.), İstanbul: Habitus Kitap.
- Bauman, Z., Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*, E. Yılmaz (Çev.), İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Bentham, J. (2016). Panoptikon ya da Gözetim Evi, Z. Özarslan (Çev.), *Panoptikon Gözün İktidarı* (iç), Ed.B. Çoban-Z.Özarslan, İstanbul: Su Yayınları.
- Bozalp, M. (2016). Kent ve Gözetim: Geleneksel Kentten Modern Kente, Ö. Sarı ve A. Esgin (Ed.), *Kent Fragmanları* içinde, Ankara: Phoenix Yayınları.

- Cho, B. J., Köksal, T. ve Yüksel, Y. (2011). Bir Suç Önleme Yöntemi Olarak Kamera Sistemleri ve Aydınlatmanın Etkililiği, M. A. Sözer ve D. R. Lee (Ed.), *Suç Önleme. Teori, Pratik ve Değerlendirme* içinde, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Çapar, S. (2008). MOBESE Kameraları Sihirli Değnek midir? Değerlendirme Araştırması Bağlamında İngiltere ile Türkiye'deki MOBESE Uygulamalarının Karşılaştırılması, *Türk İdare Dergisi*, 458, 185-201.
- Çoban, B. (2016). Gözün iktidarı Üzerine, B. Çoban ve Z. Özarslan (Ed.), *Panoptikon: Gözün İktidarı* içinde, İstanbul: Su Yayınları.
- Demircan, G. (2019). Gözetim ve Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine Bir İnceleme, *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Prof. Dr. Durmuş Tezcan'a Armağan*, 21, Özel Sayı; 2033-2062.
- Dolgun, U. (2008). *Şeffaf Hapishane Yahut Gözetim Toplumu. Küreselleşen Toplumda Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*, İstanbul: Ötügen Yayınları
- Eck, J. E. (2002). Preventing Crime at Places, L.W. Sherman, D. P. Farrington, B. C. Welsh ve D. L. Mackenzie (Ed.), in *Evidence-Based Crime Prevention* (241-294), New York: Routledge.
- Eralp, Ö. (2006). Şu MOBESE Dedikleri, *Ankara Barosu Bilişim ve Hukuk Dergisi*, 1, 40-41.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*, M. A. Kılıçbay (Çev.), Ankara: İmge Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*, C. Atay (Çev.), İstanbul: Kalkeden Yayınları.
- Giddens, A. (2016). *Modernliğin Sonuçları*, E. Kuşdil (Çev.), İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Garden City: Doubleday Anchor.
- Goold, B. J. (2015). Public Area Surveillance And Police Work: The Impact Of CCTV On Police Behaviour and Autonomy, *Surveillance&Society*, 1(2), 191-203.
- Helten, F., Fischer B. (2004). Reactive Attention: Video Surveillance in Berlin Shopping Malls, *Surveillance and Society*, 2 (2/3).
- Koyuncu, A. A., Günerigök, M. (2019). *Bauman ve Postmodernite*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Lab, S. P. (2007). *Crime Prevention: Approaches, Practices And Evaluations* (6th ed.) Cincinnati, OH: Lexis Nexis Group.
- Lyon, D. (1997). *Elektronik Göz-Gözetim Toplumunun Yükselişi*, İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen Toplum, Günlük Hayatı Kontrol Etmek*, G. Soykan (Çev.), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim çalışmaları*, A. Toprak (Çev.), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Marx, G. T. (2005). Surveillance and Society, G. Ritzer (Ed.), in *Encyclopedia of Social Theory Volume II* (816-821). New York: Routledge.
- Mumford, L. (2007). *Tarih Boyunca Kent. Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, G. Koca ve T. Tosun (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Niedzwiecki, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü: Kendimizi ve Komşularımızı Gözetlemeyi Niçin Bu Kadar Sevdik*, G. Gündüç (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Özden, A. T. (2012). Kent Merkezinde Kapatılma: Panoptikon Hapishanesi ve Şikago Islah Evi Karşılaştırması Üzerinden Hapishane, Denetim ve Mimari Tasarım İlişkisi, *Mimarlık*, 363.
- Poyner, B. (1991). Situational Crime Prevention in Two Parking Facilities, *Security Journals*, 2, 96-101.
- Sennett, R. (1999). *Gözün Vicdanı: Kent Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*, S. Sertabiboğlu ve C. Kurultay (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Tilley, N. (1993). *Understanding Car Parks, Crime And CCTV: Evaluation Lessons from Safer Cities*, London: Home Office.
- Toker, E. (2022). Gözetim Toplumu Üzerine. www.emo.org.tr/ekler (Erişim: 19.11.2022).
- URL-1: “1An Introduction to The Surveillance Society” (2021). www.surveillance&thecity (Erişim: 04.06.2021).
- URL-2: “If The River Swellssays: New Grand Rapids” (2015, March 25). www.surveillance&thecity
- Webb, B., Laycock, G. (1992). *Reducing Crime on The London Underground: An evaluation of three pilot projects*, London: Home Office.
- Weber, M. (2017). *Bürokrasi ve Otorite*, H. B. Akın ve M. A. Arıcıoğlu (Çev.), Ankara: Adres Yayınları.
- Welsh, B. C., Farrington, D. P. (2005). Evidence-Based Crime Prevention: Conclusions and Directions for a Safer Society, *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, (47), 337-354.
- Zahm, D. L. (2004). Brighter is Better. Or is it? The Devil is in The Details, *Criminology & Public Policy*, 3(3), 535-546.

